

SACRUM I PROFANUM NA PRZYKŁADZIE LUTERAŃSKICH KOŚCIOŁÓW JUBILEUSZOWYCH W PRUSACH WSCHODNICH

Słowa kluczowe: świątynie, protestantyzm, Mazury, pomniki, komunizm

Key words: temples, Protestantism, Masuria, monuments, communism

Schlüsselwörter: Tempel/Kirchen, Protestantismus, Masuren, Denkmäler, Kommunismus

WPROWADZENIE

Koniec XIX stulecia przyczynił się do powstania wielu nowych okręgów duszpasterskich w Kościele luterzańskim w Prusach Wschodnich. Powodów powstania nowych parafii było kilka, jednymi z nich były duże odległości do kościołów parafialnych, wierni często musieli pokonywać od kilkunastu do kilkudziesięciu kilometrów. Parafie liczyły po kilkadziesiąt miejscowości. Kolejnym powodem tworzenia nowych parafii były dość trudne warunki lokacyjne miejscowości, mokradła, powódzie, dość spora sieć kanałów i rzek; wszystko to powodowało częste problemy z dotarciem do kościoła parafialnego. W południowej części Prus Wschodnich przyczyną powstania nowych parafii był żywioł katolicki. Powstawanie nowych parafii na Mazurach, ożywienie życia religijnego wśród katolików, wszystko to budziło niepokój duchownych luterzańskich. To też wymusiło powstanie nowych okręgów duszpasterskich m.in. w Białutach czy Lipowcu.

Dwusetna rocznica koronacji pierwszego króla pruskiego Fryderyka (18 stycznia 1701 r.), przypadająca w 1901 r., była okazją do stworzenia swego rodzaju pomnika, jakim stała się budowa 14 kościołów jubileuszowych. Środki finansowe na ten cel zbierano w całym Prusach Wschodnich. Akcją zakończono w 1912 roku¹. Powstały nowe parafie z pięknymi nowymi kościołami. Świątynie ze swej natury były miejscami świętymi, gdzie człowiek w sposób naturalny spotykał się z Bogiem, słuchał Słowa Bożego. Było to swoiste Boże *sacrum*.

* Ks. dr hab. Krzysztof Bielawny – dyrektor Domu Rekolekcyjnego w Gietrzwałdzie. Obszar zainteresowań badawczych: Kościoły chrześcijańskie na obszarze dawnych Prus Wschodnich, Kongregacje mariańskie i sanktuarium maryjne w Gietrzwałdzie. E-mail: biela@rubikon.pl

¹ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Band I, Göttingen 1968, s. 370–371.

KOCIOŁEK SZLACHECKI (ADLIG KESSEL)

Kamień węgielny pod budowę nowego kościoła w Kociołku Szlacheckim położono 11 września 1904 r. Uroczystość poświęcenia nowo wybudowanej świątyni odbyła się 1 marca 1906 r. Budowla stoi na solidnym kamiennym fundamencie². Wnętrze świątyni miało prosty wystrój: sufit był drewniany, ze sklepieniem półkolistym, ambona również drewniana i niewielkich rozmiarów ołtarz wykonany także z drewna. Organy sprowadzono z Królewca, a na wieży umieszczono dwa niewielkich rozmiarów dzwony³.

Pierwszym duszpasterzem posługującym w Kociołku Szlacheckim był Fryderyk Karol Mitzka. Posługę duszpasterską rozpoczął w 1896 r.⁴. Parafia powstała w wyniku wyłączenia z parafii piskiej i okartowskiej łącznie 9 miejscowości. Pierwsze nabożeństwa odprawiano w sali szkolnej. Koniecznością więc stała się budowa nowego kościoła, ale nie było na to środków finansowych. Okazja pojawiła z początkiem nowego stulecia w 1901 r., kiedy to podjęto decyzję o budowie kościołów jubileuszowych, z okazji dwusetnej rocznicy koronacji pierwszego króla pruskiego Fryderyka I w 1701 r. w Królewcu⁵. Na tej liście pojawił się także Kociołek Szlachecki. Za czasów duszpasterzowania F.K. Mitzki wybudowano i wyposażono nowy kościół.

Kolejnym proboszczem był Emil Salewski, posługiwał w nietłętym czasie początków I wojny światowej. Był proboszczem w latach 1909–1915. Następnie duszpasterzował w Kociołku Szlacheckim pastor Gottfried Salett w latach 1926–1932⁶.

Luteranie i katolicy w granicach parafii luterńskiej Kociołek Szlachecki (Adlig Kessel) na dzień 16 czerwca 1925 r.

Lp.	Miejscowość	Luteranie	Katolicy
1.	Kociołek Szlachecki (Adlig Kessel)	140	6
2.	Bielice (Bilitzen)	131	---
3.	Łysonie (Lyssuhnen)	324	1
4.	Pilchy (Pilchen)	226	3

² Zob.: J.M. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002, s. 44–47.

³ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. II, s. 118.

⁴ Zob.: G. Jasiński, *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku*, Dąbrówno 2015, s. 232.

⁵ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. I, s. 370–371.

⁶ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Hamburg 1968, s. 14.

Lp.	Miejscowość	Luteranie	Katolicy
5.	Rostki (Rostken)	431	4
6.	Zdory (Sdorren)	556	18
7.	Szeroki Ostrów (Spirdingswerder)	37	
8.	Trzonki (Trzonken)	278	---
9.	Szczechy Małe (Gr.- und Kl.- Zechen)	296	1
	Razem:	2419	33

Źródło: *Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen*, Band I, Berlin 1931, s. 63–65. *Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher Führer durch die evangelischen Landeskirchen Deutschlands. Unter Mitarbeit der kirchlichen Behörden*. 1. Ausgabe, Jahrgang 1927, Berlin 1927, s. 29–30.

Parafia luterańska Kociołek Szlachecki na dzień 16 czerwca 1925 r. liczyła w swych granicach 2419 wiernych Kościoła ewangelicko-unijnego i 33 wiernych Kościoła rzymskokatolickiego. Mieszkało tu także 8 osób wyznania mojżeszowego. Łącznie na terenie parafii mieszkało 2460 osób. Procentowo luteranie stanowili ponad 98,3%, wierni Kościoła rzymskokatolickiego niewiele ponad 1,3%, a żydzi 0,4% ogółu mieszkańców. Wierni Kościoła rzymskokatolickiego przynależeli do parafii w Piszcu.

Po opuszczeniu parafii przez pastora Salettę opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował kaznodzieja Helmut Hildebrandt, który w latach następnych był proboszczem parafii Kociołek Szlachecki. Przyszło mu duszpasterzować w niełatwym czasie nazizmu hitlerowskiego. Parafię opuścił w 1939 roku⁷. Przez kolejne lata w parafii duszpasterzował Horst Kopania, który do 1941 r. był kaznodzieją, a przez kolejne cztery lata proboszczem⁸. Parafię opuścił wraz ze swymi najbliższymi i parafianami w obawie przed nadciągającą Armią Radziecką.

W latach 1945–1977 kościół w Kociołku Szlacheckim służył wiernym Kościoła luterańskiego. W latach 1946–1949 opiekę duszpasterską nad wiernymi Kościoła ewangelicko-augsburskiego pełnił diakon Edward Szendel z Ukty⁹, kolejnym duszpasterzem luteran w Kociołku Szlacheckim był pastor Władysław Pilch z Mikołajek Mazurskich¹⁰. W latach 1951–1954 posługę duszpasterską niósł wiernym Berthold Rückert, proboszcz z Piszca¹¹. Pastor Otton Hintz, najpierw jako diakon, a później

⁷ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 14.

⁸ Ibidem.

⁹ Zob.: K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008, s. 78.

¹⁰ Ibidem, s. 87.

¹¹ Ibidem, s. 95.

jako administrator w Piszcu opiekował się wiernymi w Kociołku Szlacheckim. W Piszcu duszpasterzował do 1969 r.¹². Przez rok opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował Edmund Schmidt¹³ wikariusz z Wielbarka. Po nim w latach 1970–1977¹⁴ posługiwał pastor Henryk Sikora, który także administrował okręgiem duszpasterskim w Kociołku Szlacheckim.

BIĄŁUTY (BIALUTTEN)

Przed powstaniem samodzielnego okręgu duszpasterskiego w Białutach, tutejsi wierni Kościoła luteranckiego przynależeli do parafii Narzym. Kamień węgielny pod budowę świątyni luteranckiej w Białutach położono 10 maja 1904 r. Uroczystość poświęcenia nowej świątyni odbyła się 20 grudnia 1904 r. A zatem budowa nowej świątyni trwała pół roku. Wzniesiono ją z czerwonej cegły, z wieżą, zakrytą, a w ołtarzu głównym stała figura Chrystusa. W świątyni umieszczono organy pochodzące z warsztatu królewieckiego.

Opiekę duszpasterską nad powołanym nowym okręgiem duszpasterskim w latach 1902–1906 pełnił kaznodzieja Robert Abmann¹⁵. Pierwszym duchownym piastującym urząd proboszczowski w Białutach był Bernhard August Czeka, posługiwał w latach 1907–1910. Przed przybyciem do Białut był duszpasterzem pomocniczym w Olecku, opiekował się przede wszystkim okręgiem duszpasterskim w Szczecinkach¹⁶. Kolejnym duszpasterzem w parafii białuckiej był Karol Henryk Heldt, duszpasterzował w latach 1911–1916. Po opuszczeniu Białut, podjął pracę duszpasterską w parafii w Narzymiu¹⁷. Posługa duszpasterska w Narzymiu przypadła na czas plebiscytu w roku 1920. Z racji jego zaangażowania w działania proniemieckie, został internowany na siedem tygodni w obozie pod Krakowem. Opuścił Narzym i od 1 stycznia 1924 r. podjął pracę duszpasterską w Kobułtach na Mazurach¹⁸.

Po opuszczeniu parafii białuckiej przez pastora Heldta opiekę nad wiernymi aż do zakończenia II wojny światowej w 1945 r. sprawowali duchowni z Narzymia. Warto nadmienić, że w wyniku plebiscytu w roku 1920 powiat działdowski został włączony w granice państwa polskiego, a co za tym idzie, także luterancka parafia białucka. W 1926 r. do kościoła białuckiego przynależało około 100 wiernych z czterech miejscowości¹⁹. Administracyjnie parafia białucka przynależała do diecezji Działdowo, Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce.

¹² Zob.: J. Otello, *Śp. Ksiądz Otton Hintz*, Zwiastun 1972, nr 6, z 15 III.

¹³ Zob.: K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 95.

¹⁴ Ibidem, s. 96–98.

¹⁵ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 22.

¹⁶ Zob.: G. Jasiński, *Słownik duchownych*, s. 96–97.

¹⁷ Ibidem, s. 168–169.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zob.: *Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher Führer durch die evangelischen Landeskirchen Deutschlands. Unter Mitarbeit der kirchlichen Behörden*. 1. Ausgabe, Jahrgang 1927, Berlin 1927, s. 818.

Po zakończeniu II wojny światowej, od 1948 r. opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował pastor Eugeniusz Jungto, który dojeżdżał z parafii nidzickiej²⁰. W roku 1967 zlikwidowano parafię w Białutach, a w jej miejsce utworzono stację kaznodziejską, zaś w 1975 r. ostatecznie zlikwidowano także i tę stację kaznodziejską²¹. Ostatnie regularne nabożeństwa w kościele ewangelickim w Białutach odbywały się jeszcze na początku lat sześćdziesiątych XX w.²². W kolejnych latach wierni Kościoła ewangelicko-augsburskiego uczestniczyli w nabożeństwach w Krokowie²³.

Obecnie kościół stoi pusty i niszczeje. W środku świątyni zachowała się jeszcze podniszczona ambona, kilkanaście ławek i rozsypujący się drewniany chór. W dachu jest dziura, którą do wnętrza kościoła sączy się deszcz. Brak reakcji wojewódzkiego konserwatora zabytków spowoduje zniszczenie zabytkowej świątyni.

SĄTOPY – SAMULEWO (BISCHDORF)

Projekt kaplicy ewangelickiej w Sątopach przygotował Albert Frisch z Berlina. Uroczystość poświęcenia nowo wybudowanej świątyni odbyła się w roku 1903. Do roku 1945 posługę duszpasterską sprawowali duchowni posługujący w Reszlu²⁴. Z zapisu opatrzonego datą 6 czerwca 1925 r. dowiadujemy się, że ogółem w Sątopach mieszkało 377 osób, z czego wierni Kościoła rzymskokatolickiego liczyli 259 osób, a Kościoła ewangelicko-unijnego 118 osób, co stanowiło nieco ponad 31%, jak na warunki warmińskie, była to dość spora społeczność wyznaniowa²⁵.

Po II wojnie światowej świątynię poewangelicką przejęli wierni Kościoła prawosławnego. Jednak z czasem niewielka liczba tych wiernych nie była w stanie utrzymać świątyni, toteż opuścili ją w roku 1966. Opuszczona świątynia płađrowana i okradana z wyposażenia niszczała. Więc na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. została rozebrana. Cegłę wywieziono w rejon białostocki. Obecnie po świątyni nie ma śladu.

LESNOE (GROSS LENKENINGKEN/GROßLENKAU/ЛЕСХОЕ)

Nowy okręg duszpasterski został wyodrębniony w 1897 r. przede wszystkim z parafii Niemen, a także z parafii Budwethen (Altenkirch/Маломожайское). Regularne nabożeństwa odbywały się od 1 października 1897 r. w dużej hali. Do nowej parafii przynależało 21 miejscowości. Pierwszy duchowny rozpoczął posługę duszpasterską już w 1896 r., a był nim Edward Sinnhuber, posługujący w latach

²⁰ Zob.: K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 126.

²¹ Tamże, s. 44.

²² Relacja ustna ks. Rolanda Zagóry, z dnia 1.04.2016 r.

²³ Zob.: K. Bielawny, *Nidzica i okolice. Katolicy i ewangelicy po 1945 r.*, Gietrzwałd 2012, s. 224–225.

²⁴ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. II, s. 118.

²⁵ Zob.: *Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen*, Band I, Berlin 1931, s. 132–134.

1896-1912²⁶. W tym czasie rozpoczęto budowę kościoła, 12 lipca 1903 r. położono kamień węgielny, zaś 23 października 1904 r. poświęcono nową świątynię. W roku 1905 wyposażono świątynię w organy z pracowni Brunona Goebela z Królewca. W prezbiterium umieszczono skromny ołtarz, w którego centrum widniał krzyż. Na wieży umieszczono trzy dzwony, zaś z kościoła macierzystego z Niemna przekazano dwa żyrandole z oświetleniem gazowym. Koszt budowy świątyni zamknął się sumą 64 000 marek, z czego z kasy cesarskiej przeznaczono 24 500 marek, z Komitetu Budowli Kościołów Jubileuszowych 10 000 marek, zaś reszta z ofiar parafian i darowizn. W roku 1903 obok świątyni wybudowano nową plebanię, a także budynek szkolny z dwiema klasami.

W roku 1925 parafia liczyła 3840 wiernych. Ostatnim duszpasterzem parafii w Gross Lenkeningen był Gerhard Walther posługujący w latach 1931–1945²⁷. W czasie II wojny światowej świątynia dość mocno ucierpiała, zniszczono dach. Przez kolejne lata stała pusta, a szabrownicy wykradali wyposażenie kościoła. Ostatecznie w roku 1960 resztki murów wysadzono w powietrze, zaś materiał budowlany ze zniszczonego kościoła mieszkańcy rozebrali na własne potrzeby²⁸. Obecnie po kościele nie ma śladu, do dnia dzisiejszego stoi dawna plebania, zachowała się także kamienna kropielnica.

SARATOWSKOE (GROSS SCHORELLEN/ADLERSWALDE/ /CAPATOBCKOE)

Nowy okręg duszpasterski w Saratowskoe powstał 1 kwietnia 1897 r., został wyodrębniony z parafii luterańskiej Pillkallen (Schlosberg). Zaś samodzielną parafią Saratowskoe zostały 1 kwietnia 1903 r. Pierwszym duszpasterzem był Edward Karol Paweł Brown, posługiwał w latach 1897–1922, piastował urząd duszpasterza pomocniczego²⁹. Jego zasługą było stworzenie nowego okręgu duszpasterskiego, a także nowej parafii. W tym czasie wybudowano nową świątynię, uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod nowy Dom Boży odbyła się 16 września 1906 r., zaś po roku, 12 września 1907 r. odbyła się uroczystość poświęcenia kościoła. Wieża świątyni miała 35 metrów wysokości. Prace budowlane i ciesielskie prowadziła firma Conrad z Tylży. Koszt budowy świątyni zamknął się sumą 57 409 marek³⁰.

W świątyni było 400 miejsc siedzących. Wnętrze świątyni miało półkolisty strop drewniany, a chór po prawej stronie dość dużo miejsc siedzących. Świątynię upiększył w 1909 r. frankfurcki malarz Ballin. W centrum prezbiterium umieszczono ołtarz zwieńczony krzyżem, a ambonę usytuowano po lewej stronie od ołtarza. Organy wykonał Brunon Goebel z Królewca³¹.

²⁶ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 46.

²⁷ Tamże, s. 46.

²⁸ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, s. 109.

²⁹ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 48.

³⁰ Zob.: J. Schnaubert, *Die Jubiläumskirche in Ostpreussen*, Berlin 1912.

³¹ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, s. 109.

W latach 1923–1926 duszpasterzem pomocniczym był Helmut Liedtke. Po opuszczeniu parafii przez Liedtkego przez kilka miesięcy parafią opiekowali się duchowni z pobliskiego Pillkallen (Schloßberg). W roku 1926 parafia liczyła około 1800 wiernych, w jej granicach było 17 miejscowości³². Kolejnym duszpasterzem był Gerhard Walther, który posługiwał w latach 1927–1931, a jego następcą w latach 1932–1940 był Konrad Oloff. Ostatnim proboszczem parafii luterańskiej w Pillakellen/Schloßberg/Добровольск przed 1945 r. został Willy Genge.

W latach 1944–1945 zniszczona została tylko część wieży, reszta kościoła ocalała od pożogi wojennej. W latach 1956–1957 świątynię zniszczył pożar. Po zawaleniu się dachu wysadzono mury, a pozyskany materiał budowlany przeznaczono na budowę dróg. Obecnie pozostały tylko fragmenty wieży³³.

ILJINSKOE (KASSUBEN/ИЛЬИНСКОЕ)

Nowy okręg duszpasterski w Kassuben powstał w roku 1895. Wydzielono go z parafii: Mehlkehmen, Tollmingkehmen i Pillupönen, zaś w 1912 r. z parafii Enzuhnen, przyłączając miejscowość Sogniten. Do roku 1903 opiekę duszpasterską nad wiernymi w Kassuben sprawował Marcin Steinwender, duszpasterz pomocniczy z Mehlkehmen. Pierwszy duchowny na stałe mieszkał w Kassuben w 1903 r., a był nim Hermann Pilzecker, który posługiwał w latach 1903–1924³⁴. W roku 1912 parafia liczyła około 1700 wiernych. W granicach parafii były 4 szkoły powszechne, w których uczyło 5 nauczycieli.

Za czasów duszpasterzowania pastora Hermanna wybudowano nową świątynię i plebanię. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod nowy kościół odbyła się 14 czerwca 1907 r., zaś poświęcenie kościoła i plebanii miało miejsce 24 września 1908 r.³⁵. Koszt budowy kościoła i pastorówki zamknął się sumą 106 tys. marek.

Gmach kościoła był masywny z dość wysoką wieżą, wewnątrz znajdował się ołtarz wykonany z drewna, zaś w środku umieszczono po bokach po dwa obrazy przedstawiające sceny z życia Jezusa Chrystusa. Emporę organową umieszczono na chórze, organy pochodziły z warsztatu Brunona Goebela z Królewca³⁶. Na chórze po lewej stronie ołtarza usytuowano miejsce dla młodzieży, która przygotowywała się do konfirmacji. Konfirmowani uczestniczyli w cotygodniowych nabożeństwach, a także aktywnie uczestniczyli w życiu religijnym i społecznym parafii.

W latach 1925–1929 proboszczem parafii Kassuben był Eugen Bauer (urodził się 13 lutego 1892 r.), ordynowany 29 maja 1921 r.³⁷. W kolejnych latach w parafii duszpasterzowali: Jan Brandtner (1930–1935), Werner Robinski (1938–1942)

³² Zob.: *Deutsches Kirchliches*, s. 70.

³³ Zob.: A. Bachtin, G. Doliesen, *Vergessene Kultur*, s. 195.

³⁴ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 64–65.

³⁵ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, s. 90–91.

³⁶ *Ibidem*, s. 91.

³⁷ Zob.: *Deutsches Kirchliches Adressbuch*, s. 73.

i Gerhard Salz do 1945 r. W roku 1937 opiekę nad wiernymi sprawował duszpasterz pomocniczy Werner Robinski, późniejszy proboszcz³⁸.

Okres II wojny światowej kościół przetrwał w dość dobrym stanie. Do 1970 r. w świątyni urządzono dom kultury, jednak zniszczono całe wyposażenie kościoła. Nieszczęśliwy wypadek syna I sekretarza KPZR w miejscu dawnego kościoła, był przyczyną decyzji ojca o zniszczeniu kościoła. Pozostały tylko ruiny³⁹. W dawnej świątyni urządzono wysypisko śmieci, a w pastarówce otwarto pocztę.

KORSZE (KORCHEN)

Przez kilka stuleci Korsze były niewielką osadą, liczącą niewiele ponad 100 osób w roku 1820. Dopiero budowa prywatnej linii kolejowej Królewiec – Ełk w roku 1863 przyczyniła się do rozwoju niewielkiej miejscowości. Trzy lata później, w 1866 r., uruchomiono kolejny odcinek kolejowy na trasie Bartoszyce – Królewiec, a rok później przedłużono linię przez Korsze do Kętrzyna. Po raz pierwszy pociąg wjechał do Korsz 1 listopada 1867 r. To przyczyniło się do rozwoju miejscowości, powstawały nowe osiedla wzdłuż torów, przybywali nowi mieszkańcy. Centralne położenie Korsz w Prusach Wschodnich i Zachodnich zadecydowało o wyborze tego miejsca na węzeł kolejowy. Rząd pruski wybudował linię kolejową z Torunia przez Olsztyn do Gierdaw (obecnie Żelaznodorożnyj) i w kierunku Wystruci. Pierwszy pociąg na tej trasie przejechał 27 grudnia 1871 r., to zdecydowało, że Korsze stały się bardzo ważnym węzłem kolejowym w Prusach. Od tego czasu nastąpił bardzo szybki rozwój tej miejscowości. W roku 1925 liczba mieszkańców Korsz przekroczyła 2,5 tys., w 1934 r. Korsze liczyły już 2813 mieszkańców, a w roku 1939 – 3042.

Przez długie lata mieszkańcy Korsz przynależeli do parafii w Sątocznie, pokonując 8 kilometrów pieszo lub furmanką, by uczestniczyć w nabożeństwach. Zwiększająca się liczba mieszkańców wymusiła na władzach Kościoła unijnego utworzenie nowego okręgu duszpasterskiego w Korszach. Tak też się stało na początku XX stulecia. Nową świątynię rozpoczęto budować w roku 1903, według projektu J. Wilimziga z Berlina. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego odbyła się 17 maja 1903 r., zaś poświęcenie nowej świątyni – 17 lipca 1904 r. Koszt budowy nowego kościoła wyniósł 51 220,80 marek. Świątynię wybudowano w stylu gotyckim. Wnętrze urządzono dość skromnie. W centralnym miejscu ołtarza umieszczono krzyż, zaś po prawej stronie prezbiterium i ambonę. Organy wykonał Brunon Goebel z Królewca⁴⁰. Na wieży zawieszono trzy dzwony.

Do roku 1927 r. opiekę duszpasterską nad wiernymi w Korszach sprawowali duchowni z Sątoczna. Pierwszym proboszczem w Korszach był pastor Paweł An-

³⁸ Zob.: F. Moeller, *Altpreuussisches evangelisches*, s. 63.

³⁹ Zob.: A. Bachtin, G. Doliesen, *Vergessene Kultur Kirchen in Nord-Ostpreussen. Eine Dokumentation*, Auflage 3, Husum 2000, s. 222.

⁴⁰ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, s. 79.

kerman, posługę duszpasterską sprawował w latach 1927–1934. Kolejnym proboszczem był Gottfried Moll, duszpasterzujący w latach 1935–1945⁴¹.

Po zakończeniu II wojny światowej świątynia służyła wiernym Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawowali: Otton Wittenberg z Pasymia, Karol Napierski z Kętrzyna, Rudolf Morawiec z Giżycka, Alfred Figaszewski z Kętrzyna i Paweł Bakalarz z Kętrzyna⁴². W roku 1966 kościół ewangelicki w Korszach pozyskała do swego kultu wspólnota prawosławna, tworząc dwa lata później parafię, przeniesioną z Sątóp-Samulewa erygowaną tam w 1963 r.

LIPOWIEC (LIPOWITZ/OD 1938 R. LINDENORT)

Nowy okręg duszpasterski w Lipowcu wyodrębniono z parafii Księży Lasek w 1898 r. Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę nowej świątyni ewangelickiej w Lipowcu odbyła się 29 kwietnia 1905 r., zaś poświęcenie kościoła odbyło się 5 października 1906 r. Była to masywna budowla z wieżą na fundamencie kamiennym. Wewnątrz znajdowała się empora z trzech stron, a wewnątrz prezbiterium ołtarz zwieńczony krzyżem wykonanym w Tyrolu, po prawej stronie przed prezbiterium umieszczono ambonę. Świątynia miała 300 miejsc siedzących. Organy wykonano w warsztacie Brunona Goebela z Królewca. Na wieży umieszczono dwa dzwony⁴³.

Pierwszym duszpasterzem posługującym w Lipowcu był Wilhelm Wiontzeck, posługiwał w latach 1898–1910. Przed przybyciem do Lipowca, w latach 1896–1898 był duchownym pomocniczym w Księżym Lasku⁴⁴. Za jego czasów wybudowano nową świątynię. W latach 1911–1922 proboszczem parafii luterańskiej w Lipowcu był Robert Griggo. Przed przybyciem do Lipowca był pierwszym proboszczem w Gawrzyżalkach. Władze konsystorskie w 1911 r. projektowały utworzenie jednego okręgu duszpasterskiego Lipowiec-Gawrzyżalki, pastor Griggo poparł ów projekt, czym tak naraził się na gniew swych parafian w Gawrzyżalkach, że zmuszono go do opuszczenia dotychczasowej parafii i od 1911 r. rozpoczął duszpasterzowanie w Lipowcu⁴⁵. W latach 1923–1925 opiekę duszpasterską w Lipowcu sprawował Ewald Rehfeld⁴⁶, po odejściu z parafii pastora Ewalda był wakat, wiernymi opiekowali się duchowni z Gawrzyżalek. W latach 1929–1930 opiekę duszpasterską nad wiernymi pełnili duchowni pomocniczy Werner Lekies i Ernst Schwartz. Ernst Schwartz po ordynacji objął opiekę duszpasterską wiernych Lipowca jako proboszcz, posługiwał w latach 1931–1934. W latach 1936–1940 proboszczem był Rudolf Ehrhardt⁴⁷,

⁴¹ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 76.

⁴² Zob.: K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 318–340.

⁴³ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, s. 129.

⁴⁴ Zob.: G. Jasiński, *Słownik duchownych*, s. 384–394.

⁴⁵ Por.: K. Bielawny, *Dzieje ludności luterańskiej i rzymskokatolickiej w Gawrzyżalkach na Mazurach w XX stuleciu*, „Nurt” 2015, R. 49, s. 193–210; zob.: G. Jasiński, *Słownik duchownych*, s. 154–155.

⁴⁶ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 87.

⁴⁷ Zob.: H. Kruger, *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, Rautenberg 1989, s. 214.

a w latach 1940–1945 Brunon Margenfeld⁴⁸. Ten ostatni przed nadchodzącym frontem wojsk radzieckich opuścił Lipowiec, udając się do Niemiec Zachodnich.

W roku 1945 świątynię ewangelicką dość mocno strawił pożar. Przez kilkanaście kolejnych lat niszczała. W roku 1957 ocalałe mury i wieże rozebrano. Po pastarówce również nie ma śladu⁴⁹. Materiał budowlany ze świątyni i pastarówki przeznaczono na budowę świetlicy w Lipowcu i Gawrzyjałce. Obecnie na posesji kościelnej stoi ośrodek zdrowia.

NATKIŠKIAI (NATTKISCHKEN)

Dotychczasowa parafia Piktupönen, licząca 51 miejscowości obejmowała ogromny obszar. Z parafii Piktupönen i Coadjuthen wyodrębniono nową parafię. Wielu parafian mieszkało kilkadziesiąt kilometrów od kościoła parafialnego. To też pod koniec XIX w. podjęto decyzję o utworzeniu nowego okręgu duszpasterskiego. Wybrano Nittkischken. Nowy okręg kościelny w Nittkischken utworzono 1 kwietnia 1892 r. Od 1895 r. w granicach nowego okręgu duszpasterskiego znajdowało się kilkanaście miejscowości, a mianowicie: Endrikaten (lit. Endrikaičiai), Eistrawischken (lit. Eisraviškiai), Gallus-Wilpien (lit. Minjotai), Jögsden (lit. Giegždai), Joseph-Gruscheit (lit. Sauliai⁵⁰), Kiupeln (lit. Kiūpeliai), Culmen-Wiedutaten (lit. Vydutaičiai), Kuturren (lit. Kuturai), Mischpetern⁵¹, Robkojen (lit. Ropkojai), Schleppen (lit. Šlepai), Schudienen (lit. Sūdynai), Skrodeln (lit. Skrodliai), Thomuscheiten (lit. Tamošaičiai) i Timstern (lit. Timsriai).

Parafianie podjęli starania rozpoczęcia budowy kościoła, ale brak funduszy powstrzymywał ich przed działaniami. Dopiero 200-lecie koronacji króla pruskiego dało impuls do podjęcia starań o wzniesienie nowej świątyni. Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę nowej świątyni odbyła się 4 września 1903 r. Po przeszło roku intensywnych prac budowlanych, 29 października 1904 r., odbyła się uroczystość poświęcenia kościoła, uroczystościom przewodniczył Jan Braun, generalny superintendent z Królewca Karol. W 1905 r. parafia luterska liczyła nieco ponad 1000 wiernych.

Świątynia wybudowana w stylu gotyckim miała 410 miejsc siedzących. Sklepienie kolebkowe. Ołtarz zwieńczony krzyżem, przed prezbiterium po lewej stronie stała kamienna chrzcielnica, po tej samej stronie w ścianie umieszczona była ambona. Organy wykonano w zakładzie królewieckim, na wieży umieszczono trzy dzwony. Dzwony wywieziono z Nittkischken w 1943 r. W czasie działań wojennych w 1945 r. kościół zniszczono⁵². Na miejscu dawnego kościoła w 1996 r. umieszczono kamień upamiętniający świątynię.

⁴⁸ Żył w latach 1911–1996, ordynowany w 1931 r., zmarł 12 lipca 1996 w Reutlingen.

⁴⁹ Zob.: H. Kruger, *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 213.

⁵⁰ Po wiosce nie ma śladu, pozostało kilka gospodarstw na wybudowaniach.

⁵¹ Po wiosce nie ma śladu.

⁵² Zob.: http://www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_nattischen2.html (z 16.04.2016 r.)

OLSZEWO WĘGORZEWSKIE (OLSCHÖWEN)

Nowy okręg duszpasterski Olszewo Węgorzewskie wyodrębniono z parafii węgorzewskiej 19 czerwca 1897 r. Pierwszym duchownym opiekującym się wiernymi w Olszewie Węgorzewskim był duszpasterz pomocniczy J.F. Haugwitz, posługiwał przed powstaniem parafii, w latach 1895–1897, zaś pierwszym proboszczem był Hugo Wichmann, przez pierwszy rok pełnił funkcję kaznodziei, a w latach 1898–1911 urząd proboszczowski⁵³. W czasie jego duszpasterzowania wybudowano kościół, plebanię i wyposażono świątynię w utensylia kościelne. Przez pierwsze lata wspólnota luterańska spotykała się na modlitwie w wynajętym mieszkaniu, a na przełomie XIX i XX w. w jednej z sal szkolnych.

Uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego odbyła się 26 lipca 1904 r., zaś poświęcenie kościoła – 19 grudnia 1905 r.⁵⁴, w przededniu świąt Bożego Narodzenia. Był to budynek ceglany na kamiennym fundamencie projektu Oskara Hossfelda⁵⁵ (z Berlina) z drewnianym półkolistym sufitem, drewnianą emporą organową, organami z królewickiego warsztatu Goebela. Na wieży zamontowano dwa dzwony, a ołtarz zwieńczono krzyżem.

W latach 1911–1916 proboszczem w Olszewie Węgorzewskim był Rudolf Kurt, kolejnym duszpasterzem był Kurt Becker. Alfred Huber duszpasterzował w latach 1918–1924. Jako pastor Alfred Huber posługiwał przez cztery lata, od 1925 do 1929 r. W roku 1926 parafia liczyła 1560 wiernych⁵⁶. W kolejnych latach posługiwali: Gerhard Schenk, Heinz Klein i Ernst Winter⁵⁷.

W czasie działań wojennych w 1945 r. świątynia nie ucierpiała dość mocno. Po wyjeździe ostatniego pastora w styczniu 1945 r. kościół stał pusty aż do pierwszych miesięcy 1946 r. W roku 1946 opuszczoną świątynię ewangelicką przejęła do kultu ludność rzymskokatolicka. Parafię rzymskokatolicką erygował bp Tomasz Wilczyński w 1962 r.

PALEIČIAI (PALEITEN)

Przed powstaniem parafii Paleiten, wierni przynależeli do okręgu duszpasterskiego Schakuhnen, po drugiej stronie Niemna. Paleiten położona była na równinie zalewowej Niemna. Wiosną i jesienią komunikacja pomiędzy mieszkańcami mogła

⁵³ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 104.

⁵⁴ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. II, s. 88.

⁵⁵ Żył w latach 1848–1915. Był autorem wielu projektów kościołów katolickich jak i protestanckich, które obecnie znajdują się w granicach Polski jak i Niemiec m.in. w Legnicy św. Jacka, w Poznaniu kościół NMP Królowej, dawniejszy ewangelicki św. Mateusza, w Poznaniu św. Anny, dawniejszy ewangelicki Chrystusa, w Szczecinku Narodzenia NMP, dawniej ewangelicki, kościół metodystyczny w Ostródzie, dawniej luterański, kościół ewangelicki w Pile (zniszczony w 1945 r.), w Bydgoszczy neobarokowy Najświętszego Serca Pana Jezusa, w Czersku św. Marii Magdaleny. Ponadto zaprojektował kościoły na Mazurach w Lipowcu pow. Szczytno, Kociołek Szlachecki i Skarzyn pow. Pisz.

⁵⁶ Zob.: *Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher*, s. 56.

⁵⁷ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 104.

odbywać się tylko łódką. Drogi były zalane wodą. Teren podmokły. Udział w nabożeństwach w kościele parafialnym był niemożliwy przez kilka tygodni, ze względu na zalane drogi. Sytuacja poprawiła się dopiero w XVIII stuleciu po wybudowaniu nowej drogi. Droga łączyła kilka miejscowości, dając łatwiejszy dostęp do promu na Niemnie. Mimo nowej drogi, nadal wiosną miejscowość była odcięta od świata. Jedyna droga wiodąca do kościoła parafialnego prowadziła przez Tylżę, ale było to czasochłonne i bardzo daleko.

Złe warunki drogowe oraz częste podtopienia i powodzie spowodowały utworzenie nowego okręgu duszpasterskiego Paleiten. Decyzja zapadła w 1899 r. Zakupiono małą działkę z domkiem jednorodzinny, pierwszy duchowny zamieszkał w nim 10 października 1899 r. Nową parafię utworzono w 1901 r. Niebawem podjęto decyzje o budowie kościoła. Całkowity koszt budowy kościoła wyniósł 52 800 marek, z funduszu jubileuszowego wspólnota parafialna na budowę kościoła otrzymała 15 000 marek. Kamień węgielny pod nową świątynię położono 15 maja 1905 r. Świątynia stanęła w pobliżu głównej drogi, miała 20 m długości i 10 m szerokości. W nawie głównej umieszczone były dwa rzędy ławek dla 300 wiernych i 50 miejsc na chórze. W prezbiterium ołtarz zwieńczono krzyżem, na mienię ołtarzowej leżała Biblia. Za ołtarzem umieszczono trzy okna witrażowe. Na wieży zamontowany był zegar i trzy dzwony różnej wielkości.

Uroczystość poświęcenia kościoła odbyła się 1 lipca 1906 r. Uroczystościom przewodniczył D. Braun, główny superintendent z Królewca. W 1926 r. parafia liczyła nieco ponad 1400 wiernych. Nową plebanię wybudowano w 1927 r.

Pierwszym duchownym posługującym w Paleiten był Ernst Ryszard Glogau, duszpasterzował w latach 1899–1902. Po opuszczeniu Paleiten rozpoczął duszpasterzowanie w parafii Kraupischken⁵⁸. W latach 1902–1907 duszpasterzował Paweł Rudolf Müller, po wyjeździe z Paleiten rozpoczął posługę duszpasterską w Sępopolu jako drugi duchowny⁵⁹. Po nim przez kolejne trzy lata duszpasterzował Maks Fryderyk Metschulat, w latach 1911–1913 proboszczem był William Strohbush, w 1913 r. opuścił Prusy Wschodnie, wyjeżdżając do Seddin w Brandenburgii. W latach 1913–1919 r. nad wiernymi sprawował opiekę duszpasterską kaznodzieja Jan Herman Müller, był także organistą w kościele w Paleiten i nauczycielem w pobliskiej miejscowości. Przez rok proboszczem był Jan Kalweit, przez kolejne dwadzieścia lat, od 1922 do 1942 r., proboszczem był Fryderyk Jucknat⁶⁰. Jego zasługą była budowa nowej pastorówki w 1927 r. W latach 1942–1944 proboszczem w Paleiten był Arnold Laukasiele, pochodzący z Łotwy.

Działania wojenne w 1944/1945 przetrwał kościół bez większych zniszczeń. Wojska radzieckie zdewastowały wnętrze świątyni, czyniąc ją stajnią dla koni.

⁵⁸ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 77.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 134.

⁶⁰ Urodził się 8 maja 1880 r. w Willauken, pow. Pillkallen. W latach 1910–1916 posługiwał jako misjonarz w Indiach, ordynowany 26 stycznia 1913 r. po powrocie z misji był administratorem parafii Libenau w Brandenburgii, w latach 1920–1922 duszpasterzował w Prusach Zachodnich jako administrator w Lisewie, w Paleiten swoją posługę zakończył 30 kwietnia 1942 r. Na emeryturze zamieszkał w Argenflur, pow. Tylża. Przed wojskami radzieckimi wyjechał na zachód do Niemiec, zmarł w Rodewisch/Vogtland 10 czerwca 1947 r.

Przez kolejne lata, po zakończeniu wojny, świątynia stała opuszczona. W 1957 r. rozebrano ją, a cegłę przeznaczono na budowę stodoły w miejscowym kolchozie.

PAŠYŠIAI (PASZIESZEN)

Nowy okręg duszpasterski w Paszieszen wyodrębniono z parafii Werden i Coadjuthen. Ze względu na duże odległości do kościołów parafialnych, w 1895 r. podjęto decyzję o odprawianiu nabożeństw w Paszieszen. Pierwsze nabożeństwa odprawiano w jednej z sal szkolnych. Posługę duszpasterską pełnili duchowni z Dronszeln. Pierwszym duchownym był Jan Gustaw Lozereit (1895–1900), a drugim Karol Edward Rebeschief (1901–1903), który po opuszczeniu Paszieszen rozpoczął posługiwanie w parafii Gowarten⁶¹.

W roku 1903 utworzono parafię Paszieszen. Po powstaniu parafii zapadała decyzja o budowie nowego kościoła, sporą część funduszy na budowę świątyni przeznaczono z budżetu na budowę kościołów jubileuszowych⁶². Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę nowej świątyni odbyła się 18 lipca 1909 r. Kamienne fundamenty kościoła, główne wejście w ośmiokątnej wieży, przedsionek a następnie wewnątrz kościoła z dwoma rzędami ławek, z 370 miejscami siedzącymi. Kościół miał półłukowy strop drewniany, obok prezbiterium mieściła się zakrystia, w prezbiterium ołtarz, a w nim ambona. Za ołtarzem były okna łukowe, w których widniały witraże Mojżesza i Jezusa – dobrego pasterza. W 1934 r. świątynię wymalowano. Na wieży umieszczono trzy dzwony różnej wielkości. Nad wejściem głównym do kościoła, umieszczona była tablica, na której widniał napis, że jest to kościół jubileuszowy.

Koszt budowy kościoła wyniósł 52 671 marek, zaś z funduszu jubileuszowego na budowę świątyni przekazano 16 536 marek. Pozostałe środki pochodziły z ofiar wiernych, od dobroczyńców i z Konsystorza, co stanowiło nieco ponad 31% ogółu środków finansowych potrzebnych na wybudowanie świątyni.

Uroczystość poświęcenia nowo wybudowanego kościoła odbyła się 20 października 1910 r. Uroczystościom przewodniczył Karol Krystian Jan Braun, generalny superintendent z Królewca. W roku 1926 parafia Paszieszen liczyła 2230 wiernych. W granicach parafii było 10 miejscowości i 3 szkoły powszechne. Pierwsza szkoła powstała w 1736 r.

Pierwszym stałym duchownym posługującym w Paszieszen był Jan Krystian Wegner (posługiwał w latach 1903–1912), który po dziewięciu latach pracy przeszedł do parafii Didlacken⁶³.

W czasie działań wojennych w 1945 r. kościół został nieznacznie uszkodzony. Przez długi czas był użytkowany przez żołnierzy. Z czasem został opuszczony, więc przebudowano go i urządzono w nim dom kultury. Z zewnątrz można jeszcze dostrzec, że była to świątynia.

⁶¹ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 44.

⁶² Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B, I, s. 371.

⁶³ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 31.

SPYCHOWO (PUPPEN)

Przez długie lata Spychowo przynależało do parafii Rozogi. Pod koniec XIX stulecia podjęto starania utworzenia nowej parafii w Spychowie. Od kwietnia 1892 r. pomocnik pastora z Rozogów dojeżdżał do Spychowa, odprawiając nabożeństwa i przygotowując młodzież do konfirmacji. Nowy okręg duszpasterski w Spychowie utworzono 9 lipca 1898 r., stały duszpasterz zamieszkał w Spychowie w 1902 r. Kamień węgielny pod budowę kościoła poświęcono 9 lipca 1903 r.⁶⁴ Świątynię wybudowano z czerwonej cegły na kamiennym fundamencie. Wieżę usytuowano w północno-wschodnim narożniku świątyni, po drugiej stronie – prezbiterium i zakrystię. Ołtarz i ambonę wykonano z drewna, ołtarz zwieńczono krzyżem, po prawej stronie zamontowano drewnianą emporę. Kościół miał około 370 miejsc siedzących. Na wieży zamontowano dzwon. Organy wykonano w warsztacie królewieckim u Goebela⁶⁵.

Nowo wybudowany kościół poświęcono 2 kwietnia 1905 r., a 1 maja tegoż roku erygowano samodzielną parafię⁶⁶. W 1926 r. parafia spychowska liczyła 1450 wiernych⁶⁷.

Przed przybyciem stałego duszpasterza do Spychowa opiekę nad wiernymi sprawowali duchowni z Rozogów. Pierwszym stałym duszpasterzem posługującym w Spychowie był Alex Reinhold Klatt, który przybył do Spychowa w roku 1904. Duszpasterzował tu przez 10 lat⁶⁸. W latach 1914–1918 proboszczem parafii spychowskiej był Kurt Stern⁶⁹. Przez rok opiekę nad wiernymi sprawował duszpasterz pomocniczy Hugo Linck. Kolejnymi duszpasterzami byli: Hugo Linck (1919–1922), Otto Rehfeld (1923–1927), Juliusz Bernhald Furstenau (1929–), Dietrich Joachim (1934–1936), Herbert Zinau (1936–1943) i Jan Klebon (1943–1945)⁷⁰.

Po II wojnie światowej świątynia nadal należała do wiernych Kościoła luterńskiego. W 1952 r. parafia spychowska liczyła około 600 wiernych⁷¹. Opiekę duszpasterską nad wiernymi w pierwszych latach powojennych sprawował diakon Edward Szendel i ks. Jerzy Sachs. W latach 1952–1971 Henryk Szreder z Rozogów, a w kolejnych latach ks. Paweł Kubiczek ze Szczytna. Od roku 1979 świątynia służy wiernym Kościoła rzymskokatolickiego⁷², a od 1981 r. Spychowo jest parafią rzymskokatolicką⁷³.

⁶⁴ Por. H. Kruger, *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, s. 226.

⁶⁵ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. I, s. 131.

⁶⁶ Zob.: Z. Kudrzycki, *Z dziejów parafii ewangelickiej w Rozogach*, Rocznik Mazurski 2008, t. XII, s. 20–21.

⁶⁷ Zob.: *Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher*, s. 91.

⁶⁸ Zob.: G. Jasiński, *Słownik duchownych*, s. 193.

⁶⁹ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 47.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Zob.: A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole*, Olsztyn 2004, s. 38.

⁷² Zob.: J.M. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie*, s. 104.

⁷³ Archiwum Dziekańskie w Rozogach, Teczka nr 1, Dekret erygowania parafii w Spychowie, z 28 VIII 1981 r., Nr 1729/81.

TARASOWKA (SUSSENMILKEN/FRIEDRICHRODE (OD 1938 R.)
/TAPACOBKA)

Przed powstaniem nowego okręgu duszpasterskiego w Tarasowce, wierni przynależeli do parafii luterańskiej w Zalesiu (Mehlauken). By dotrzeć do kościoła parafialnego, musieli pokonać kilkadziesiąt kilometrów. Podmokły teren wymuszał na mieszkańcach poruszanie się utwardzonymi drogami. Inne szlaki były nieprzejezdne ze względu na mokradła.

Nowy okręg duszpasterski powstał w 1903 r. Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę nowego kościoła odbyła się 28 maja 1905 r.⁷⁴, zaś poświęcenie świątyni 9 sierpnia 1906 r. Niewielki kościół z dość masywną wieżą górował nad krajobrazem. Górna część wieży była drewniana, ołtarz, ambona i chrzcielnica także drewniane. Organy wykonano w warsztacie królewieckim, zaś na wieży umieszczono dwa dzwony.

W roku 1926 parafia liczyła 2300 wiernych. W swych granicach skupiała osiem miejscowości⁷⁵.

Pierwszym opiekunem duszpasterzem w Tarasowce był duszpasterz pomocniczy Edward Albert Wilhelm Pauly, posługiwał od 1900 r. Kolejnym duszpasterzem był Hermann Karol Schnoberg (duszpasterzował w latach 1902–1910). Kolejnymi duszpasterzami byli: Karol Teodor Wilhelm Gaser (1906–1909), Marcin Krystian Kruger (1909–1911), Max Schmidt (1918–1925), Andrzej Needra (1926–1927), Marcin Schultz (1926–1927), Jan Grau (1936–1938) i Erhard Hanert (1939–1945)⁷⁶.

Świątynia przetrwała działania wojenne bez uszczerbku. W kolejnych latach stała opuszczona. W 1960 r. podjęto decyzję o rozbiórce kościoła. Materiał budowlany wykorzystano do celów miejscowego kołchozu. Po kościele pozostały tylko resztki fundamentu⁷⁷. Po wiosce, na koniec 2015 r., nie ma śladu, stoi jeden osamotniony dom.

ZAKOŃCZENIE

Na koniec 2015 r. losy czternastu kościołów jubileuszowych były bardzo różne. Obszar, na którym wybudowano omówione tu świątynie, dziś znajduje się na terenie Polski, Litwy i Rosji. Rok 1945 dokonał ogromnych zniszczeń wśród świątyn w byłych Prusach Wschodnich, ale jeszcze większe zniszczenia dokonały się w okresie 70 lat od zakończenia działań wojennych w 1945 r. Na terenie Polski spośród 7 kościołów jubileuszowych ocalały tylko 4, a mianowicie: w Kociołku Szlacheckim, użytkowany przez katolików, w Korszach, użytkowany przez prawosławnych, w Olszewie Węgorzewskim, użytkowany przez katolików i w Spychowie użytkowany przez katolików. To swoiste obiekty sakralne, gdzie nadal jest głoszone Słowo Boże. Natomiast zupełnemu zniszczeniu uległy w kościoły w Sątopach-Sa-

⁷⁴ Zob.: W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen*, B. II, s. 58.

⁷⁵ Zob.: *Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher*, s. 40-41.

⁷⁶ Zob.: F. Moeller, *Altpreussisches evangelisches*, s. 130.

⁷⁷ Zob.: A. Bachtin, G. Doliesen, *Vergessene Kultur*, s. 171.

mulewie, Lipowcu, a do dziś przetrwała, ale obecnie znajduje się w opłakanym stanie, świątynia w Białutach – ma zniszczone wnętrze, w dziurawy dach, powyrywane okna i drzwi.

Na terenie obecnej Rosji (Obwód Kaliningradzki) nie ocalał żaden z 4 kościołów jubileuszowych. Najsmutniejszym znakiem profanacji miejsca poświęconego Panu Bogu było zniszczenie świątyni i urządzenie na tym miejscu wysypiska śmieci.

Trzy świątynie jubileuszowe pozostały na terenie obecnej Litwy. Jednak dwie z nich nie ostały się, zaś w jednej urządzono dom kultury, przeznaczając budynek do celów świeckich. Wszystko to działo się pod okupacją Związku Radzieckiego, przed 1990 r.

Przez siedemdziesiąt lat dokonano na 10 świątyniach swoistych profanacji, przeznaczając do celów innych niż kult Boży. Sprofanowano świątynie poprzez czynienie z nich obór, stajni, stodoł, magazynów lub domów kultury. Największe profanum dokonało się poprzez uczynienie z pełną świadomością na miejscu kościoła śmietnika, po to, by zadrwić z Pana Boga.

THE SACRED AND THE PROFANE ON THE EXAMPLE OF LUTHERAN JUBILEE CHURCHES IN EAST PRUSSIA

SUMMARY

The two hundredth anniversary of the coronation of the Duke of Prussia Frederick I in 1701 in Königsberg was a great opportunity for building a lasting monument of this event. For this occasion, fourteen jubilee churches were built in East Prussia. The financial resources for building the lasting jubilee monument came from the consistory of unity and uniting churches, from voluntary donations and benefactors. The effort was finished in 1912. The locations of new churches varied. After seventy years from the end of the World War II, in 2015, the fates of the churches were very different, 7 churches remained in Poland, only 4 have survived, in Russia 4 churches remained, not even one has survived, and 3 churches remained in Lithuania, only one has survived, and there is no trace left after two of them. The churches are of the sacred nature, yet many of them have been desecrated.

SACRUM UND PROFANUM AM BEISPIEL VON LUTHERISCHEN JUBILÄUMSKIRCHEN IN OSTPREUSSEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der zweihundertste Jahrestag der Krönung von Friedrich dem Ersten zum preußischen König im Jahr 1701 bot einen ausgezeichneten Anlaß, ein dauerhaftes Andenken an dieses Ereignis zu errichten. Folglich wurde entschieden, vierzehn Jubiläumskirchen in Ostpreußen

zu erbauen. Die Finanzmittel zur Errichtung eines dauerhaften Jubiläumsdenkmals stammten aus dem Konsistorium der Unierten Kirche als freiwillige Gaben und von den Schenkern. Das Anliegen wurde im Jahr 1912 abgeschlossen. Die Kirchen wurden an verschiedenen Orten erbaut. 70 Jahre nach dem Ende des zweiten Weltkrieges, in 2015, sind in Polen 7 Kirchen verblieben, davon 4 immer noch als Gotteshaus, in Russland sind 4 Kirchen verblieben, davon keine mehr als Gotteshaus, in Litauen sind 3 Kirchen verblieben, davon nur eine als Gotteshaus, von zwei Kirchen gibt es keine Spuren mehr. Die Kirchen haben meistens einen sakralen Charakter, viele wurden jedoch profaniert.

**SACRUM I PROFANUM NA PRZYKŁADZIE
LUTERAŃSKICH KOŚCIOŁÓW JUBILEUSZOWYCH
W PRUSACH WSCHODNICH**

STRESZCZENIE

Dwusetna rocznica koronacji króla pruskiego Fryderyka I w 1701 r. w Królewcu była doskonałą okazją wzniesienia trwałego pomnika tego wydarzenia. Na tę okazję podjęto wzniesienie czternastu świątyń jubileuszowych w Prusach Wschodnich. Środki finansowe na wzniesienie trwałego jubileuszowego pomnika pochodziły z Konsystorza Kościoła ewangelicko-unijnego z dobrowolnych ofiar i od dobroczyńców. Akcję ukończono w 1912 r. Miejsca lokowania nowych świątyń były bardzo różne. Po siedemdziesięciu latach od zakończenia II wojny światowej, w 2015 r., na terenie Polski pozostało 7 świątyń, ocalały tylko 4, na terenie Rosji pozostały 4 kościoły, nie ocalał ani jeden, zaś na Litwie pozostały 3, ocalał tylko jeden, po dwóch nie ma śladu. Świątynie z natury mają charakter sakralny, zaś na wielu z nich dokonano swoistej profanacji.

BIBLIOGRAFIA

- Bachtin A., Doliesen G., *Vergessene Kultur Kirchen in Nord-Ostpreussen. Eine Dokumentation*, Auflage 3, Husum 2000.
- Bielawny K., *Dzieje ludności luterkańskiej i rzymskokatolickiej w Gawrzyżkach na Mazurach w XX stuleciu*, Nurt 2015, R. 49, s. 193–210.
- Bielawny K., *Kościół ewangelicko-augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008.
- Bielawny K., *Nidzica i okolice. Katolicy i ewangelicy po 1945 r.*, Gietrzwałd 2012.
- Deutsches Kirchliches Adressbuch. Ein kirchlicher Führer durch die evangelischen Landeskirchen Deutschlands. Unter Mitarbeit der kirchlichen Behörden. 1. Ausgabe, Jahrgang 1927*, Berlin 1927.
- Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen*, Band I, Berlin 1931.
- http://www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_nattiscken2.html (z 16.04.2016 r.)
- Hubatsch W., *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Band I–III, Gottingen 1968.
- Jagucki A., *Mazurskie dole i niedole*, Olsztyn 2004.
- Jasiński G., *Słownik duchownych ewangelickich na Mazurach w XIX wieku*, Dąbrówno 2015.
- Kruger H., *Die Kirchen des Kreises Ortelsburg*, Rautenberg 1989.
- Kudrzycki Z., *Z dziejów parafii ewangelickiej w Rozogach*, Rocznik Mazurski 2008, t. XII, s. 20–31.
- Moeller F., *Altpreussisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Hamburg 1968.
- Otello J., *Śp. Ksiądz Otton Hintz*, Zwiastun 1972, nr 6, z 15 III.
- Schnaubert J., *Die Jubiläumskirche in Ostpreussen*, Berlin 1912.
- Wojtkowski J.M., *Świątynie ewangelickie przekazane katolikom na Warmii i Mazurach w latach 1972–1992*, Olsztyn 2002.